

University of Groningen

Oratie Prof. Dr. M.M.T.A. Brus Rijksuniversiteit Groningen 28 november 2006

Brus, M.M.T.A.

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2006

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Brus, M. M. T. A. (2006). *Oratie Prof. Dr. M.M.T.A. Brus Rijksuniversiteit Groningen 28 november 2006*. s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Oratie Prof. Dr. M.M.T.A. Brus

Rijksuniversiteit Groningen

28 november 2006

Mijnheer de rector magnificus, dames en heren,

1. Uitdagingen aan de wereldsamenleving

In HongKong werd de afgelopen zomer na 5 jaar praten de zogenaamde Doha-onderhandelingsronde van de Wereldhandelsorganisatie, de WTO, wegens gebrek aan voortgang voor onbepaalde tijd opgeschort. Noord en Zuid, de rijke geïndustrialiseerde staten en de ontwikkelingslanden, stonden diametraal tegenover elkaar met hun eisenpakketten. De industrielanden eisten een verdere liberalisering van de wereldhandel en de ontwikkelingslanden eisten betere toegang tot de Westerse markten en een einde aan de bescherming van de landbouw door de Westerse landen. Toen op dit laatste punt nauwelijks of geen vooruitgang kon worden geboekt, waren de ontwikkelingslanden niet bereid om enige concessie te doen. De WTO bleek als organisatie onvoldoende toegerust om deze fundamentele belangentegenstelling te overbruggen. De individuele belangen op korte termijn van de leden van de WTO bleken sterker dan het lange termijn belang om een meer evenwicht in het internationale handelssysteem te brengen.

In de voorbije dagen hebben we opnieuw kunnen horen over het steeds verder toenemende geweld in de provincie Darfur in Soedan. Het moorden, plunderen en verkrachten gaat door, of wordt zelfs met steun van de regering van Soedan verder uitgebreid. De aanwezigheid van een kleine Afrikaanse vredesmacht kan hieraan geen einde maken en een grotere en sterkere vredesmacht onder leiding van de Verenigde Naties wordt geblokkeerd door de regering van Soedan. De Veiligheidsraad van de Verenigde Naties lijkt niet bereid of bij machte om, met of zonder toestemming van Soedan, een gewapende macht naar het gebied te sturen om te interveniëren. Al jaren spreekt de VR over Darfur zijn er door de VR bepaalde maatregelen afgekondigd, een tastbaar resultaat voor de getroffen burgerbevolking blijft uit.

In Nairobi is vrijdag een week geleden de 12e jaarvergadering van de partijen bij het Klimaatverdrag afgesloten. U weet ongetwijfeld wat het resultaat was, en zo niet dan kunt u het waarschijnlijk wel raden. Niets werd er bereikt. Zelfs geen overeenstemming over een agenda voor onderhandelingen wanneer het Kyoto Protocol in 2012 ten einde komt. De urgentie van het aanpakken van het klimaatprobleem werd door de wetenschappers opnieuw uitgebreid aangetoond, maar op politiek niveau bleef men steken bij de vraag wie er in de periode na 2012 maatregelen moeten nemen om de opwarming van de aarde een halt toe te roepen. Tot nu toe rusten verplichtingen de uitstoot van broeikasgassen terug te brengen alleen op de industriestaten; zij willen dat vanaf 2012 de grote en snel industrialiserende ontwikkelingslanden als China en India ook beperkingen op de uitstoot accepteren. Deze landen op hun beurt verlangen van de industriestaten dat zij eerst daadwerkelijke en effectieve maatregelen laten zien om de uitstoot terug te dringen. Het vooruitzicht hierop is niet bemoedigend: de VS doet niet mee aan het Kyoto-Protocol, maar zegt op andere wijze te proberen het klimaatprobleem aan te pakken en de Europese Unie lijkt de doelstellingen niet te halen. Ook Nederland lijkt de doelstellingen alleen te kunnen halen door inzet van de handelsmechanismen die in het Kyoto Protocol zijn opgenomen: in plaats van zelf onze uitstoot te beperken verwerven we emissieruimte in andere landen. Ondanks de urgentie van de problematiek zit de internationale samenwerking op dood spoor.

Ik heb u drie voorbeelden gegeven op drie geheel verschillende terreinen waar we vastlopen. Het lijkt alsof we met elkaar niet in staat zijn om op internationaal niveau problemen op te lossen die de gehele mensheid raken. Deze voorbeelden kunnen zonder moeite worden uitgebreid met een scala aan andere voorbeelden. Wat is er aan de hand?

2. Het internationale recht van de werldsamenleving

Ik begin mijn analyse met een empirische constatering, namelijk dat de menselijke samenleving een werldsamenleving is geworden. Een menselijke samenleving die zich in de loop van de 20ste eeuw tot een in beginsel ongedeeld complex sociaal systeem heeft gevormd. Territoriaal bepaalde grenzen tussen economische,

ecologische, culturele, wetenschappelijke, educatieve, medische vele andere subsystemen zijn, voor zover ze nog bestonden, grotendeels weggefallen. De globalisering zoals we dit proces meestal aanduiden, heeft ons allen onderdeel gemaakt van dit sociale systeem. Dit is een geleidelijk proces geweest, maar net als met het probleem van klimaatverandering heeft er wel een versnelling van dit proces plaatsgevonden in de afgelopen decennia en het is te verwachten dat dit proces alleen maar sneller zal verlopen. Dit grenzenloze sociale systeem vormt de context waarbinnen oplossingen gezocht en gevonden moeten worden voor de zojuist genoemde en andere onderwerpen die de gehele wereldsamenleving aangaan. Het is voer voor sociologen, antropologen, economen om dit verder in kaart te brengen, maar ook internationaal juristen kunnen hier niet om heen.

Het steeds zichtbaarder worden van het bestaan van de wereldsamenleving als een ongedeeld sociaal systeem, betekent overigens niet dat subsystemen zoals, sociale verbanden van familie, dorp, en natie niet langer van belang zouden zijn. Integendeel, maar ze moeten wel binnen dit grotere geheel worden beschouwd.

Voor internationaal juristen gaat hierbij de aandacht in eerste instantie uit naar de positie van de staten als territoriaal bepaalde eenheden waarin politieke besluitvorming en recht gedefinieerd zijn. Globalisering betekent volgens de Duitse socioloog Jürgen Habermas dat staten niet langer meer de top van de piramide zijn waarin de functies die relevant zijn voor de samenleving als geheel verenigd kunnen worden. Deze functies voor de samenleving als geheel, de wereldsamenleving, zullen volgens hem elders gevonden moeten worden. Niet in een binnenkort te realiseren wereldstaat of wereldregering, maar in, liefst democratisch gelegitimeerde, besluitvormingsprocessen die voorbij gaan aan het traditioneel in internationaal recht vastgelegde schema van besluitvorming op grond van de juridische gelijkheid van staten.

Voor het internationale recht heeft zo'n meer kosmopolitische blik – om met Ulrich Beck te spreken - grote gevolgen omdat we niet langer zoals we gewend zijn de internationale samenleving als statensamenleving of als statengemeenschap kunnen definiëren en daarmee niet langer het internationale recht als het recht van en voor deze statengemeenschap. Ook al was deze statelijke definitie een logische omdat ze

gebaseerd is op de realiteit in de afgelopen eeuwen, we kunnen en mogen onze ogen niet sluiten voor veranderende werkelijkheid. Bijna een eeuw geleden, in 1908, wees een van mijn voorgangers op deze leerstoel, die toen nog gecombineerd werd met het staatsrecht, Prof. Jonkheer Van Eysinga, er in zijn oratie op dat de internationale statengemeenschap via de oprichting van internationale organisaties bezig was zich verder te ontwikkelen: “Aldus organiseert zich geleidelijk, uit zichzelf en nimmer overhaastend, de grote gemeenschap der staten, die zoo huns ondanks zelf medewerken aan de langzame inperking hunner eigen absolute soevereiniteit, eene inperking noodig om hooger eenheid mogelijk te maken.” Voor hem was deze ontwikkeling aanleiding om stil te staan bij het feit dat men ogenschijnlijk vaststaande concepten – in zijn geval het verschil tussen nationale en internationale vormen van statelijke organisatie en de daarop gebaseerde uitsluitende tegenstelling tussen nationaal en internationaal recht – met argusogen moet bekijken wanneer deze niet langer stroken met de realiteit.

Ook voor een andere beroemde voorganger op deze leerstoel, Prof. B.V.A. Röling, - u ziet hem hier rechts onderaan afgebeeld - was de sociologische veranderingen in de wereldgemeenschap het uitgangspunt voor zijn beschouwingen over het internationale recht. In zijn geval betrof het de als gevolg van de dekolonisatie geheel andere samenstelling van de gemeenschap van staten. In zijn in 1960 gepubliceerde beroemde boek *International Law in an Expanded World* bepleit hij de sociale en economische emancipatie van de voormalige koloniën als nieuwe staten in de internationale samenleving en bespreekt de rol van het internationale recht hierbij. Om deze emancipatie te bereiken zouden volgens hem sommige gangbare internationaal-rechtelijke uitgangspunten losgelaten of aangepast moeten worden, omdat deze waren gebaseerd op een geheel andere, door de Westerse Christelijke staten gedomineerde, samenstelling van de internationale gemeenschap.

Ook nu worden we weer geconfronteerd met nieuwe vragen en uitdagingen omdat de internationale samenleving er in sociologisch opzicht opnieuw anders is komen uit te zien. Een verandering die veel verder gaat dan de opkomst van internationale organisaties of de uitbreiding van het aantal staten. Opnieuw zullen we vaststaande kaders los moeten laten om te zoeken naar nieuwe mogelijkheden in het internationale recht om bij te dragen aan een stabiele en duurzame toekomst.

3. Gedeelde verantwoordelijkheid

Ik neem u mee terug naar mijn voorbeelden.

De WTO is in 1995 in het leven geroepen. Een sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog bestaand functioneel regime gericht op het wegnemen van handelsbelemmeringen tussen een beperkt aantal staten – de zogenaamde GATT – werd omgevormd tot een internationale organisatie waarin inmiddels zo'n 150 staten met elkaar samenwerken. De ambities van de nieuwe organisatie zijn echter veel breder dan die van het oude regime. Naast het verder vrijmaken van het handelsverkeer zijn ook andersoortige doelstellingen geformuleerd, namelijk het bevorderen van het optimale en duurzame gebruik van de natuurlijke hulpbronnen, milieubescherming en bevordering van economische ontwikkeling van *alle* staten.

Deze bredere doelstellingen blijken echter moeilijk gerealiseerd te kunnen worden op basis van de beginselen waarop de WTO is gegrondvest, in het bijzonder non-discriminatie, tariefconcessies, een verbod op kwantitatieve restricties en transparantie. Deze zijn gericht op handelsliberalisatie waarbij economische competitie centraal staat. Voor ontwikkelingslanden blijken deze beginselen onvoldoende houvast te bieden voor de realisering van een snellere economische ontwikkeling en een betere verdeling van de voordelen van de groeiende wereldhandel. Ook doelstellingen op het gebied van duurzaamheid zijn moeilijk te realiseren in onderlinge competitie op basis van individuele belangen. Deze bredere doelstellingen kunnen alleen gerealiseerd worden als ze als een gedeelde verantwoordelijkheid van alle lidstaten van de WTO aanvaard worden en wanneer het besluitvormingsproces ruimte biedt om individuele belangen af te wegen tegen de gezamenlijke belangen.

Besluitvorming in de WTO is daar echter niet op ingericht. Bovendien zijn de genoemde gezamenlijke belangen niet alleen een gedeelde verantwoordelijkheid in de context van de WTO, maar maken deel uit van bijvoorbeeld een bredere ontwikkelingsagenda waarbij ook andere organisaties zoals de Wereldbank, het IMF,

de UNDP, UNCTAD en andere organen van de Verenigde Naties betrokken zijn. Het handelsregime van de WTO is met de bredere ambities een onderdeel van het grotere geheel geworden en kan niet langer als een soort *self-contained* regime of als een afzonderlijk subsysteem behandeld worden. Vanuit dit perspectief is het niet verwonderlijk dat de onderhandelingen in de afgelopen jaren weinig resultaat opgeleverd hebben.

Ook aan de hand van de situatie in Darfur kunnen we onderzoeken wat gedeelde verantwoordelijkheid in het internationale recht en de internationale betrekkingen kan betekenen. Ik wil mij hier beperken tot één aspect, namelijk de discussie over de verantwoordelijkheid om bescherming te bieden aan de burgerbevolking.

Uitgangspunt hierbij is dat het internationale recht zich in de 20ste eeuw zover heeft ontwikkeld dat de misdaden die in Darfur plaatsvinden als een schending van fundamentele internationale rechtsregels moeten worden aangemerkt. Wat nog onvoldoende in het internationale recht ontwikkeld is, is een antwoord op de vraag waar de verantwoordelijkheid ligt om een einde te maken aan dergelijke schendingen en wat voor middelen daarvoor gebruikt mogen worden. De interventie in 1999 van de NAVO in Joegoslavië naar aanleiding van de gebeurtenissen in Kosovo heeft tot een intensieve internationale politieke en rechtswetenschappelijke discussie geleid over de vraag of individuele staten met geweld mogen ingrijpen, ook zonder toestemming van de Veiligheidsraad van de VN. Immers, wanneer Veiligheidsraad niet kan of wil ingrijpen door een veto van een of meer van de permanente leden, komen staten voor een dilemma te staan: aan de ene kant staat de wens respect te tonen voor mensenrechten en om verantwoordelijkheid daarvoor te nemen door militair ingrijpen. Aan de andere kant staat het verbod op het gebruik van geweld tegen een andere staat en de verantwoordelijkheid om in het belang van een stabiele internationale samenleving deze noodzakelijke regel te respecteren. Is humanitaire interventie, zoals in zo'n geval het ingrijpen zonder toestemming van de Veiligheidsraad wordt genoemd, een acceptabel alternatief vanuit het perspectief van gedeelde verantwoordelijkheid, of moeten we dit juist afwijzen? Ik ben van mening dat humanitaire interventie geen structurele oplossing biedt voor dergelijke grootschalige mensenrechtenschendingen en dat de wereldsamenleving niet gediend is met een inbedding van de humanitaire interventie in het internationale recht. Als

voornaamste redenen noem ik het gevaar van willekeur, het gevaar van politiek misbruik en de beperkte mogelijkheid om met eenzijdig militair ingrijpen het doel te bereiken. De oorlog in Irak laat ons dit elke dag weer zien. Militair ingrijpen zal een samenhangend geheel moeten vormen met preventieve actie en wederopbouw.

Het alternatief zal gevonden moeten worden in structurele multilaterale samenwerking waarbij de Verenigde Naties en regionale organisaties een centrale rol spelen. In 2005 werd een belangrijke stap in die richting gezet door de regeringsleiders en staatshoofden in de discussie over hervorming van de Verenigde Naties. Onder de benaming “*the responsibility to protect*” deden zij twee fundamentele uitspraken: 1) elke staat behoort zijn eigen bevolking te beschermen tegen genocide, oorlogsmisdaden, etnische zuivering en misdaden tegen de menselijkheid. Een staat kan waar nodig een beroep doen op de internationale gemeenschap ter ondersteuning hierbij. 2) Falen de nationale autoriteiten door onmacht of onwil in het bieden van bescherming, dan kan de internationale gemeenschap via de Veiligheidsraad collectieve actie kan ondernemen, waar mogelijk met vreedzame middelen, maar indien nodig met de inzet van geweld. Het is nog te vroeg om te oordelen of de staten deze gedeelde verantwoordelijkheid via de Verenigde Naties ook werkelijk handen en voeten zullen geven, maar er zijn voldoende redenen alles op alles te zetten om dit te stimuleren. Ten eerste wordt met dit beginsel het lot van burgers in het veiligheidssysteem van de Verenigde Naties centraal gesteld en niet de positie van staten. Ten tweede hebben staten zich hiermee gecommitteerd aan een versterking van de Verenigde Naties, in het bijzonder de uitwerking van mechanismen voor vroegtijdige signalering en preventieve actie en voor effectieve wederopbouw van door conflict verscheurde samenlevingen.

De gedeelde verantwoordelijkheid ten aanzien van klimaatverandering is onder meer vastgelegd in het Klimaatverdrag van 1992 via het beginsel van gemeenschappelijke, maar gedifferentieerde verantwoordelijkheid. Ik zal hier nu omwille van de tijd niet verder op ingaan, maar verwijs naar de geschreven tekst van deze rede.

Met deze voorbeelden heb ik willen laten zien dat gedeelde verantwoordelijkheid als een relevant concept op diverse terreinen zijn intrede heeft gedaan. In 2000 werd een algemene bevestiging van het concept gegeven door de staatshoofden en

regeringsleiders in de zogenaamde Millennium Declaratie van de Verenigde Naties. In deze plechtige Declaratie waarmee het aanbreken van het nieuwe millennium werd ingeluid, spraken zij uit dat gedeelde verantwoordelijkheid een fundamentele waarde vormt in de internationale relaties in de 21ste eeuw. Deze waarde werd genoemd naast vrijheid, gelijkheid, solidariteit, tolerantie, en respect voor de natuur. Samen vormen zij het fundament voor de realisering van de in de Declaratie geformuleerde doelen op het gebied van vrede, veiligheid en ontwapening, economische ontwikkeling, armoedebestrijding, milieubescherming, versterking van mensenrechten, democratie en goed bestuur. Volgens de Millennium Declaratie is versterking van Verenigde Naties hiervoor noodzakelijk.

4. Gedeelde verantwoordelijkheid, recht en besluitvorming in de wereldsamenleving

De implementatie van de in de Millennium Declaratie genoemde doelen is door Secretaris-Generaal Kofi Annan stevig opgepakt. Op zijn verzoek zijn er in de afgelopen 5 jaar vele rapporten door hooggeplaatste experts geschreven, welke door Kofi Annan in 2005 zijn samengebracht in één rapport onder de titel: *“In larger freedom: towards development, security and human rights for all”*. Hierin deed hij breed scala aan concrete voorstellen aan de lidstaten van de Verenigde Naties. Drie kernpunten uit zijn rapport wil ik noemen:

- 1: De samenhang tussen de verschillende problemen; armoede, veiligheid, milieu kunnen niet langer als afzonderlijke problemen worden aangepakt.
- 2: De onontkoombaarheid van gezamenlijk optreden. Hierbij wordt niet alleen bedoeld op gezamenlijk optreden van staten, maar juist ook het zoeken naar een betere samenhang tussen het optreden van staten, van bedrijven en van particuliere organisaties, meestal aangeduid als *“civil society”*.
- 3: Zijn voorstellen voor urgente hervorming en versterking van de Verenigde Naties als voorwaarde voor een coherente en efficiënte aanpak van de millennium doelstellingen.

Van de voorstellen van Kofi Annan werd in de topconferentie eind 2005 slechts een beperkt aantal opgepakt door de staten. Het politiek tij was niet bepaald gunstig voor de gevraagde vernieuwingen. Staten hielden grotendeels vast aan hun individuele belangen en konden deze niet overstijgen. Dit is uiteraard een politieke uitkomst, maar deze hangt ook nauw samen met de visie op het internationale recht.

Het internationale recht zoals ontwikkeld in de afgelopen eeuwen benadrukt immers de individuele belangen en is niet of nauwelijks geënt op enig begrip van gezamenlijke verantwoordelijkheid. De soevereiniteit van staten, hun juridische gelijkheid en instemming met regels van het internationale recht vormen de basis. Staten kunnen zich verschuilen achter deze principes om een verantwoordelijkheid ten opzichte van het gezamenlijke belang van de werldsamenleving uit de weg te gaan.

Zolang staten kunnen terugvallen op de pure statelijke concepten van het internationale recht, op het internationale recht als het recht van de statengemeenschap, en er geen daadwerkelijke verankering van het gezamenlijke belang en de gedeelde verantwoordelijkheid daarvoor in het internationale recht plaatsvindt, geeft het internationale recht niet thuis als het recht van de werldsamenleving. Het gaat hierbij om grondslagen van het internationale recht. Niet om het internationale recht in al zijn verschijningsvormen. Voor vele onderwerpen van internationaal recht biedt het interstatelijke model, waarin recht gemaakt en verwerkt wordt in onderhandelingen op basis van individuele statelijke belangen een prima oplossing en kan verantwoordelijkheid heel goed geëffectueerd worden in de vorm van staatsaansprakelijkheid. Maar om in de werldsamenleving van vandaag een stabiliserende en ordenende rol te kunnen spelen, is het noodzakelijk een nieuwe balans te vinden tussen de verschillende cirkels van verantwoordelijkheid die in het recht verscholen liggen, namelijk in de relatie tussen burgers onderling, de relatie staat - burger, de relatie staten ten opzichte van elkaar en de relaties tussen burger en de werldsamenleving en staat - werldsamenleving. Zelfs kunnen we hieraan toevoegen de relatie tussen de huidige generatie en de toekomstige generaties, maar deze laat ik hier verder buiten beschouwing. Zowel de relaties tussen burgers als de relatie staat-burger vormden van oudsher geen voorwerp van internationaal recht, maar als gevolg van de humanisering van het volkenrecht, om met Menno Kamminga

te spreken, zijn deze relaties inmiddels via de mensenrechten tot een algemeen geaccepteerd onderdeel van het internationale recht geworden. En ook de relatie burger - wereldsamenleving heeft al een eerste invulling gekregen via de internationale bestrafing van onder meer oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid.

Voor wat betreft de relatie staat – wereldsamenleving staat de rechtsontwikkeling nog in de kinderschoenen. Maar ook voor de relatie tussen burgers – of in breder verband het bedrijfsleven en particuliere organisaties en de wereldsamenleving, is nog weinig ruimte in het internationale recht. Het begrip gedeelde verantwoordelijkheid speelt mijns inziens een rol in het incorporeren van deze relaties in het internationale recht, maar om dit te bereiken zal een antwoord op vele vragen gevonden moeten worden. Ik noem er drie en zal deze kort toelichten:

- wat is de inhoud van de verantwoordelijkheid? Wat wordt er nu eigenlijk verwacht van een zich verantwoordelijk gedragende actor?
- Wie zijn die actoren die zich ten opzichte van de wereldsamenleving verantwoordelijk moeten gedragen?
- Waar moet deze de verantwoordelijkheid tot uitdrukking moet komen – wat is het forum waar verantwoordelijkheden geconcretiseerd worden en waar eventueel de actoren op hun gedrag aangesproken kunnen worden?

Ten eerste de inhoud van de verantwoordelijkheid. Wat zijn de normen waaraan actoren moeten voldoen? Naast aanknopingspunten binnen functionele regimes, biedt het Handvest van de Verenigde Naties hiervoor een basis, althans voor wat betreft de verantwoordelijkheid op gebied van het bevorderen van de humaniteit in het internationale recht en de internationale samenleving en voor de bevordering van de vrede en veiligheid. Maar veel van de onderwerpen die nu van belang zijn komen niet in het Handvest aan de orde: milieubehoud, armoedebestrijding, democratie, en rechtsstatelijkheid. Deze niet in het Handvest genoemde normen hebben onder meer via resoluties van de Algemene Vergadering en internationale conferenties en verdragen toch gaandeweg hun plaats gevonden als fundamentele normen in de internationale rechtsorde, zoals Nico Schrijver in zijn oratie in Leiden onlangs liet zien. De belangrijkste daarvan worden meer en meer aangeduid als de constitutionele

normen van de internationale rechtsorde, een onderwerp waarop collega Erika de Wet in haar oratie heeft gewezen. Deze ontwikkeling is nog lang niet uitgekristalliseerd, maar mijns inziens zijn er binnen het internationale recht voldoende normen te identificeren om als basis te dienen voor de gedeelde verantwoordelijkheid.

Ten tweede, op wie rust deze verantwoordelijkheid? Dat deze op staten rust spreekt voor mij vanzelf. Maar zoals ik betoogd heb, bestaat de wereldsamenleving niet alleen uit staten, maar is een complex sociaal geheel. Iedereen maakt in wezen deel uit van deze samenleving. Ook al hebben het bedrijfsleven en *civil society* in het internationale recht maar een beperkte plaats, ze spelen wel steeds meer een rol in de verdere ontwikkeling van de internationale rechtsorde, zowel voor wat betreft de rechtsvorming als waar het de naleving van verplichtingen betreft. We kunnen hierbij wijzen op de totstandkoming van het Internationaal Strafhof en op bijvoorbeeld het verbod op landmijnen, maar ook op de implementatie van verantwoordelijkheden op het gebied van mensenrechten, armoedebestrijding, humanitaire hulp of het bijvoorbeeld het tegengaan van klimaatverandering. De rol van het bedrijfsleven kan hierbij niet uitgevlakt worden. Maarschappelijk verantwoord ondernemen heeft een sterke internationale dimensie. Ook vanuit de Verenigde Naties wordt op verschillende wijzen geprobeerd het bedrijfsleven aan te spreken op verantwoordelijkheden voor mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieubescherming en armoedebestrijding. In het Global Compact van Kofi Annan hebben zo'n 2500 bedrijven zich verbonden aan deze verantwoordelijkheden invulling te geven. Gedeelde verantwoordelijkheid is relevant voor zowel de publieke als private sector.

Ten slotte, waar wordt gedeelde verantwoordelijkheid geëffectueerd? Twee aspecten kunnen we hierbij onderscheiden: het besluitvormingsproces en het verantwoordingsproces.

In het besluitvormingsproces gaat het om het vinden van een balans tussen het individuele en gezamenlijke belang. Een eerste vereiste hierbij is dat het gezamenlijke belang zichtbaar gemaakt wordt. Op sommige plaatsen zijn hiervoor de eerste stappen gezet, zoals op het gebied van mensenrechtenbescherming met de instelling van de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten die als onafhankelijke instelling tot

taak heeft vanuit het gezamenlijke belang de mensenrechten binnen de Verenigde Naties te coördineren en te implementeren. Ook het voorstel tot instelling van de VN Raad voor de Mensenrechten kan in dit licht gezien worden, al is er wel enige twijfel of de uitvoering die er nu aan gegeven wordt hiermee in overeenstemming is. Essentieel voor het zichtbaar maken van gezamenlijke belangen is mijns inziens een versterking van de positie van de Secretaris-Generaal van de VN en de hem ter beschikking staande middelen.

Vele andere mogelijkheden kunnen verder worden genoemd, maar het komt er voor mij op neer dat de sleutel voor de verdere ontwikkeling van het recht van de werldsamenleving ligt bij de innovatie in de besluitvorming. Recht bestaat niet slechts uit regels, maar is evenzeer een proces. Een proces van besluitvorming waarin het recht zijn betekenis krijgt. Hoewel niet van vandaag op morgen te realiseren, zullen alternatieven gevonden moeten worden voor de in beginsel op soevereine gelijkheid van staten gebaseerde besluitvorming in het internationale recht. Het systeem waarin elke staat als soeverein en gelijk wordt beschouwd lijkt niet houdbaar in het licht van de behoeften van de werldsamenleving van vandaag. Aan een nadere uitwerking van deze stelling zal ik vandaag niet toekomen, maar hoop ik nader uit te werken in toekomstig onderzoek.

Het tweede punt over de effectuering van de gedeelde verantwoordelijkheid betrof het afleggen van verantwoordelijkheid: het ter verantwoording roepen. Binnen het interstatelijke recht geldt hiervoor zoals gezegd het leerstuk van de staatsaansprakelijkheid, maar dit is minder geschikt voor situaties waarin staten – of andere actoren – verantwoordelijkheid dragen tegenover de samenleving als geheel en waarbij het niet altijd gaat om het schenden van een concrete juridische regel. We kunnen hier denken aan bijvoorbeeld inspanningsverplichtingen, zoals op grond van het voorzorgsbeginsel in het milieurecht. Of aan de Veiligheidsraad in zijn nieuwe rol als een soort wereldwetgever, onder meer op het gebied van de bestrijding van internationaal terrorisme en het tegengaan van de proliferatie van kernwapens. Deze uitbreiding van de taak van de Veiligheidsraad is een voorbeeld van het delen van verantwoordelijkheid in belang van de veiligheid van de werldsamenleving, maar desondanks, of juist daarom, roept het vele vragen op over de aard van het

besluitvormingsproces, de legitimiteit ervan en de wijze waarop politiek en juridisch de Veiligheidsraad ter verantwoording kan worden geroepen voor zijn besluiten.

Een laatste voorbeeld van een ontwikkeling waarin al wordt gewerkt met nieuwe vormen van het ter verantwoording roepen, vinden we in de zogenaamde niet-nalevingmechanismen in verschillende milieuverdragen. Hierin wordt deelnemende staten gevraagd zich over de uitvoering van het desbetreffende milieuverdrag te verantwoorden ten opzichte van een de gezamenlijkheid vertegenwoordigende commissie.

Uit bovenstaande blijkt dat ten aanzien van het verantwoorden voor de wijze waarop gedeelde verantwoordelijkheid wordt gehanteerd, diverse ontwikkelingen gaande zijn die buiten het traditionele schema van het internationale recht vallen. Onder de term '*accountability*' staat dit onderwerp momenteel volop in de belangstelling van internationaal politiek en juridisch wetenschappelijk onderzoek. Zo verschijnt binnenkort een themanummer hierover van het Netherlands Yearbook of International Law.

4. Afsluiting

Mijnheer de rector, dames en heren,

Het terrein waarop ik mij in deze oratie heb begeven, beperkt zich niet tot het internationale recht maar bevindt zich op grensvlak van politiek, recht en bestuur. De breedheid van het onderwerp en de relevantie van de verschillende wetenschappelijke disciplines maakt het bijna onmogelijk een punt te zetten en tot een conclusie te komen. Toch zal ik dat nu doen. Ik denk dat u tijd genoeg heeft gehad om de muurschildering achter mij in u op te nemen en aan de hand van die voorstelling straks thuis een prachtig verhaal te houden wanneer u gevraagd wordt waar deze oratie over ging. Wat ik heb geprobeerd u te laten zien, is dat aan het begin van de 21ste eeuw we niet langer kunnen volstaan met de in de 19^e en 20ste eeuw ontwikkelde opvattingen over het internationale recht, omdat de internationale maatschappelijke realiteit een heroriëntering vereist op de grondslagen van het internationale recht.

Daarmee zijn vele internationaal juristen bezig, ieder op zijn of haar eigen manier. Ik heb hierbij vandaag de invalshoek van de gedeelde verantwoordelijkheid gekozen, een concept waar internationaal steeds meer naar verwezen wordt. Ik heb vooral laten zien dat het een onderdeel is van een politiek proces, waaraan ik als internationaal jurist in een interdisciplinaire samenwerking een bijdrage hoop te leveren. Ook al keert een voormalig gidsland als Nederland steeds meer in zichzelf, volgens mij is er geen alternatief dan met een kosmopolitische blik te blijven werken aan een humane en duurzame inrichting van de wereldsamenleving in de 21ste eeuw.

Ik heb gezegd.